

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 75 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 75 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÖLÜM GERÇEĞİNİ ÇOK YÖNLÜ İŞLEYEN BİR ESER: ILSE AICHINGER'İN "AYNA ÖYKÜSÜ" ADLI HİKAYESİ A WORK THAT HANDELS THE FACT OF DEATH FROM SEVERAL ASPECTS: THE STORY BY ILSE AICHINGER NAMED "MIRROR STORY"

Didem YAYAN*

Öz

Yaşamın zıddı ya da devamı olan ve bu nedenle yaşamın anlamının belirleyicisi olan ölüm olgusu, klasik tanımıyla "insan hayatının bir yansıması" olan edebi eserlerde de gerçek hayatta olduğu şekilleriyle karşımıza çıkar. Kimi zaman bir hastalık sonucu, kimi zaman eser figürlerinden birinin intiharı ile, kimi zaman savaşın getirdiği ölüm şeklinde, kimi zamansa kişinin kendi ölümü ya da bir yakınının ölümüyle yüzleşmesi şeklinde ve daha başka şekillerde farklı boyutlarıyla edebi eserlere yansıyan ölüm, bu yönüyle edebiyatta farklı şekillerde yorumlanabilecek bir sembol haline gelir.

Avusturyalı yazar Ilse Aichinger'in *Ayna Öyküsü* (Alm. *Spiegelgeschichte*) adlı kısa hikayesinde ölüm olgusu birkaç açıdan işlenir. Hikayede küçük yaşta annesini kaybetmiş, kürtaj yoluyla bebeğini öldürmek zorunda kalmış genç bir kadının bu kez kendi ölümü ile karşılaşması anlatılır. Söz konusu karşılaşma eserin sondan başa doğru akan yapısı içerisinde salt bir dünyadan ayrılıştan ziyade, ana figür için adeta bir uyanış ve pişmanlık anına dönüşür. Kadının erkek arkadaşının ise ölümü bizzat yaşamamış ancak ölüme dışarıdan şahitlik eden bir figür olarak hem kadının hem de bebeğin ölümü karşısında mesafeli bir tutum sergilediği görülür. Eserde ayrıca ölüm gerçeği genel bir perspektiften felsefi bir arka planla işlenir. Bu çalışmada *Ayna Öyküsü* adlı kısa hikayede çeşitli açılardan işlenen "ölüm" olgusu metin odaklı yöntemle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Spiegelgeschichte, Ayna Öyküsü, Ilse Aichinger, Edebiyatta Ölüm.

Abstract

Death, which is the opposite or continuation of life and therefore the determinant of the meaning of life, also appears in just the same way as it is in real life, in literary work, which is "a reflection of human life" with its classical definition. Death reflected in literary works with its different dimensions: Sometimes as the result of a disease, sometimes with the suicide of one of the fictive figures, sometimes in the form of death brought by the war, sometimes as a person's own death or the death of a relative and in many other ways and in this way it becomes a symbol that can be interpreted in different ways in literature.

In the short story *Mirrorstory* (ger. *Spiegelgeschichte*) by Austrian writer Ilse Aichinger, death is being handled from several aspects. In the story, a young woman, who lost her mother when she was a little girl and who had to have her baby aborted is confronted this time with her own death. This confrontation turns within the structure of the story which is progressing from the end to the beginning, into a moment of awakening and regret for the main figure rather than just a simple leaving the world. It is observed that the boyfriend of the woman as a figure, who did not experience death himself but witnessed death from outside, displays a distant attitude in the face of the death of both the woman and the baby. The fact of death is also handled with a philosophical background from a general perspective in the work. In this study, the phenomenon of death, which is handled from various angles in the short story *Mirrorstory* will be discussed by using text-oriented method.

Keywords: Spiegelgeschichte, Mirrorstory, Ilse Aichinger, Death in Literature.

Giriş

Almanca edebiyatın önemli Avusturyalı temsilcilerinden biri olan Ilse Aichinger 1921 yılında Viyana'da doğmuştur. Yine aynı şehirde büyüyen Aichinger, İkinci Dünya Savaşı esnasında savaş hizmeti yapmış, 1945 sonrasında bir süre tıp öğrenimi görmüş ancak öğrenimini tamamlamamıştır. Alman yazar Günter Eich

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, E-mail: dtezel@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3725-3330

ile 1953 yılından, 1972 yılında Eich'in ölümüne kadar evli kalmıştır. Aichinger, Bremen-, Immermann-, Petrarca-, Kafka- ve Kaschnitz ve Weilheimer Edebiyat Ödülü gibi önemli edebiyat ödülleriyle ödüllendirilmiştir (Brauneck, 1995, 16). Ilse Aichinger'in edebi yönünü Aytaç genel bir perspektiften şu sözlerle değerlendirir:

"Ilse Aichinger'in eserlerinde temel amaç, gerçek gerçekliğe bir çeşit yabancılaştırma açısının yardımıyla yeni bir boyut kazandırmaktır. Yazarlık gelişiminde dil konusuna karşı tutumunun değiştiği, bir çeşit problem olmaya başladığı söylenebilir. (...). Hattâ aynı gelişim şairin gerçeklik karşısındaki tutumunda da söz konusudur. Yeni yazmaya başladığında gerçekliğin ne olduğunu bildiğine, onu nasıl yansıtmak gerektiğini bildiğine inanırken, sonraları bu güveni kaybetmiş, gerçekliğin sınırlarını gitgide şüpheli görmeye başlamıştır" (Aytaç, 1994, 456-457).

Yazarın ilk kitabı olan ve kendisi gibi, anne tarafından yarı Yahudi olan bir kızın hikayesini anlattığı *Die größere Hoffnung* adlı otobiyografik izler taşıyan romanı 1948 yılında yayınlanmıştır (Meid, 2006: 610). Bu çalışmada ele alacağımız *Spiegelgeschichte* adlı kısa hikayesi ise Aichinger'i üne kavuşturmuş ve Aichinger hikayesiyle 1952 yılında Gruppe 47 ödülünü almıştır" (Stein, P.; Stein, H., 2008, 716). Kamuran Şipal tarafından "*Ayna Öyküsü*" başlığıyla Türkçeye aktarılan (2014, 32-41) hikayede, henüz genç yaşta olduğunu anladığımız bir kadının doğumundan ölümüne kadarki hayatından kesitler sondan başa doğru anlatılır. Genç kadının defin töreniyle başlayan hikaye, kadının doğumu ve sonra ölümüyle sona erer. Hikayenin ana figürü olan genç kadının hayat yolculuğunun bir nevi özetini okuduğumuz hikayede, kadının önce küçük yaşta annesinin ölümü, sonra çocuğunun babası olan genç adamın baskısı sonucu kürtaj yaptırmak zorunda kalarak yaşamına son verdiği çocuğunun ölümü ve nihayetinde kendi ölümü olmak üzere toplam üç ölüm olayı yer almaktadır. Sen- anlatıcı (Alm. du-Erzähler) tarafından anlatılan öykü, nihayetinde bir noktada genç kadının bu dünyadaki hayatının başlangıcı olan doğum anına ulaşsa da genç kadının ölümünden sonra defnedilişinin anlatıldığı bir kesitle başlar. Bu yönüyle hikayenin devamında yer alan olayların ölümüne çok yakın bir perspektiften anlatıldığı düşünülür ve böylece ölüm olgusu hikayenin merkezine yerleşir.

1. Hikayede Ölüm İzleği

1.1. Ana Figürün Kendi Ölümüyle Yüzleşmesi

Ölüm teması, somut gerçeklik düzleminde her ne kadar tek bir duruma; dünyadan ayrılma durumuna göndermede bulunuyor ve yokluğu, artık var olmamayı ifade ediyorsa da edebiyatın, gerçek yaşamda yer alan olguların her okunuşta yeni boyutlar kazanmasına imkan tanıyan kurgusal zemininde, "içsel farkındalığa erme, varoluşsal sınır durum halinin reddi, ölüme duyulan arzu, Dasein'a yaşamda yeni bir yol çizmesi için yapılan bir çağrı, yaşama onay verilmesi gibi çeşitli şekillerde yorumlanmaya olanak sağlar"* (Daemmrich, H. S.; Daemmrich, I. G., 1995, 347). *Spiegelgeschichte* adlı hikayede ön planda okuduğumuz ölüm, kadın ana figürün bebeğini aldırma zorunda kaldıktan sonra hastalanmasıyla gelen ölümdür. Hikayenin giriş bölümünde ismini bilmediğimiz ana figürün mezarı açıktır ve defin töreni gerçekleştirilmektedir. Ana figür söz konusu sahnede rahibin defin için dua etmesini engellemeyi arzulamaktadır ancak dua çoktan başladığı için ona engel olamaz. Tam bu noktada hikayenin sen- anlatıcısı ana figüre, rahibi kastederek şöyle seslenir: "*Bırak konuşsun! (...). Onu kendi haline bırakırsan, sonunda konuşmaya başladığını bilemeyecek, bilemediği için de tabut taşıyıcılara gereken işareti verecektir. Onlar da fazla soru sormadan tabutunu mezarın içinden yine yukarı çekip alacaktır.*" (Aichinger, 2014, 32). Başlangıçta bilindik neden-sonuç ilişkisine ve zamanın alışlagelmiş akışına göre düşünen ana figür, dua bitiminde mezara konulacağını ve üstünün örtülerek her şeyin sonlanacağını sanmaktadır. Ancak bu konudaki endişesi, sen-anlatıcının teskin edici "*bırak konuşsun*" ifadesiyle birlikte yerini alışılmışın dışında bir gerçeklik boyutuna bırakır ve olayların akış yönü tersine döner. Genç kadın mezardan çıkarılır ve o andan itibaren hem onun hayat hikayesi ve dolayısıyla hem de zaman geriye doğru akmaya başlar. Kilisedeki cenaze töreni, ardından cenaze arabası içinde hastaneye gidiş, sonra evindeki hasta yatağı, daha sonra erkek arkadaşının eşliğinde giderek bebeğini aldırma zorunda kaldığı sahne, erkek arkadaşıyla birlikte oluşu, tanıştıkları sahne, daha sonra genç kadının okul yılları ve çocukluğu, annesinin ölümü, bebekliği ve hikayenin sonunda dünyaya gözlerini açtığı an olmak üzere kadının yaşamından önemli kesitleri hayatın normal seyrinin tersi yönde bir akış içerisinde okuruz.

* Alıntının Türkçeye çevirisi tarafımızdan yapılmıştır.

Öykünün, defin töreniyle başlayıp sonrasında genç kadının adeta kendi geçmişine yolculuk yaptığı geriye doğru akan seyri, kadının geride bıraktığı yaşamına, ölümünün gerçekleşmesinden hemen sonra, defin töreni esnasında son bir kez baktığına dair bir izlenim uyandırır. Ancak yukarıda alıntıladığımız gibi, defin töreni sonlanmadan genç kadının mezardan çıkarılması ve hikayenin sonraki kesitlerinde zaman zaman araya giren üçüncü seslerin söyledikleri, defin sahnesine rağmen ölümünün henüz gerçekleşmediğine ve anlatı süresince genç kadının ölüm döşeğinde olduğuna işaret etmektedir: “Ateşlenmeden kaynaklanan sayıklamalar hafifliyor” der bir ses arkanda. “Can çekişiyor artık!” (34), “O parıldayan başlıklarıyla ne fısıldaşiyor oradakiler. “Can çekişiyor artık!” (38). Bu bilgiler, genç kadının ölümünün hemen öncesinde geçmişine geri dönerek sona ermekte olan hayatı üzerine bir sorgulama gerçekleştirmekte olduğu ihtimalini daha olanaklı gösterir. Sonuç olarak her iki durumda da hikayede genç kadına hitap eden sen-anlatıcı, kadının ölüme çok yakın bir noktadan, kendi benliğiyle gerçekleştirdiği içsel bir monologla kendi kendine seslenişi olarak okunursa, ölümün kıyısında, bizzat tecrübe ederek ölüm farkındalığına ermiş ana figürün tüm hikaye boyunca geçmiş hayatına döndüğünü ve bir sorgulamada bulunduğunu ya da başka bir ifadeyle ölümün hikayede bu türden bir sorgulamaya aracılık ettiğini söyleyebiliriz.

Genel olarak bakıldığında, ölümün böyle bir sorgulama için zemin hazırlaması hem edebiyat alanının hem de felsefe disiplininin bakış açısına göre alışlagelmiş bir durum olarak görülmektedir. Edebi bir motif olarak ölüm konusunda Horst ve Ingrid Daemmrich şu görüşe yer verirler: “Edebi eserlerde kullanılan en etkili yöntemlerden biri de ölüm anının işlendiği metinler oluşturulmasıdır. Varlıktan hiçliğe geçiş yoğun duyguların ve dramatik çözümlerin ortaya çıkmasına vesile olur. Ölüm anı tüm geçmiş yaşantıyı kesip atar. Geriye yalnızca şimdiki zaman kalır. Ölümün kesinliği, insana kendisi üzerine düşünmesi noktasında geçmiş yaşantısına beklenmedik şekilde ışık tutan geniş bir perspektif kazandırır” (1995, 348). Ölüm olgusunu felsefi bir bakış açısından ele alan Hentsch ise ölümden, “geçmişte olan her şeyi ifşa eden mutlak hakikat anı, kaçınılmaz gelişile hayatımızı aydınlatan son hesaplama” (2010, 9) olarak bahseder ve bir anlamda ölümün tanımını bu şekilde yapar. Ölümün gelişile hayatın üzerine aydınlatıcı bir ışık vurur. Bu ışık, dünya üzerindeki varlığın tamamlanması anlamına gelen ölümün sonrasında ne olacağına dair belirsizliği ve belki tüm varlığa dair hakikati aydınlatacak olmasının yanı sıra geçmişi de aydınlatır. Ölüme yakın anlarda yahut ölüm anında insan, geçmiş hayatını, eylemlerini ve seçimlerini düşünerek bir değerlendirmede bulunur. Aynı şekilde gündelik tecrübeye, filmlerde, dizilerde de ölüm anlarında ya da ölüm ihtimali bulunan durumlarda hayatın bir film şeridi misali gözlerin önünden geçtiği anlar klasiktir. *Spiegelgeschichte* adlı hikayede de başına gelen hastalıktan muzdarip, ölüm döşeğinde yatan ana figürün perspektifinden ölüme dair yaşadığı benzer bir tecrübe söz konusudur. Hikayede ana figür tarafından geçmişten, özellikle yaşadığı bir ilişki ve sonrasında başına gelenlerle ilgili olarak hatırlanan ve birer “pişmanlık göstergesi” veya “değiştirilebilmesi umulan anlar” olarak okunabilecek kesitler bulunmaktadır. Bu anlamda genç kadının ölümüyle yüzleşmesinin hikayede klasik bir kendi ölümüyle yüzleşme anı olarak işlendiğini görürüz. Bunlara daha detaylı olarak değinmeden önce, genç kadının şimdiki zamanından bakılarak geçmişinin anlatıldığı hikayede yer yer kullanılan gelecek zaman kipinin ve geleceğe yönelik ifadelerin anlamına ve işlevine değinmek gerekir.

Hikayede Gelecek Zamanın İmkkanı Ya Da İmkansızlığı

Zamanın hakiki özü bilinemez kalmakla birlikte, biz fanilerin dünya üzerinde tecrübe ettiğimize göre zaman ileriye, yani geçmişten geleceğe doğru akmaktadır. Bu durumda, “son” demek olan ölüm bu dünyadaki gelecek zaman ihtimalinin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Schopenhauer, *Ölümün Anlamı* adlı eserinde ölüm olgusunu sorgularken Varoluşçu Felsefe’nin, özellikle de Karl Jaspers ve Martin Heidegger’in, görüşlerini temel alır (Schopenhauer, 2016, 11). Schopenhauer, insan hayatında gelecek bir zamanda gerçekleşmesi kesin olan bir olgu olarak ölüm bahsinde, Heidegger’in *Varlık ve Zaman (Alm. Sein und Zeit)* adlı yapıtında zaman üzerine yaptığı çözümlemeye şu sözlerle değinir:

“Geçmiş ve gelecek bilincimizde şimdi içerisinde ve gerçek anlamda yalnızca orada taşınır. Geçmiş, “olmuş” şimdiniz üzerinde sınırlayıcı bir ağırlık, gelecek, “henüz değil” özgürleştirici, serbest bırakıcı güç işlevi görür. Bir başka ifadeyle gelecek eğer dışımızdaki, takvim veya saat zamanı olarak değil tecrübe edilmiş zaman dilimi olarak şimdinin bir parçası gibi anlaşılırsa özgürleştirici olabilir” (2016, 25).

* Alıntının Türkçeye çevirisi tarafımızdan yapılmıştır.

Geçmiş eylemlerimizin şimdiki zamanımız üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olabilir. Ancak buradaki diğer husus, geçmişten getirilen yaşantıların olumsuz etkileri bulunsa bile gelecek zamanın umut vadeden yönüdür. Hikayede asıl olarak ölümün kıyısındaki ana figürün şimdiki zamanına tanıklık ederiz ve ana figür geçmişine bu noktadan bakar. Onun mevcut durumunda dünya üzerindeki tüm yaşamı kendisi için artık sonlanmış ya da sonlanmak üzere olan bir geçmişe dönüşmüştür. *Özgürleştirici zaman dilimi* olarak gelecek zamana dair olanakları ve umutları ise tükenmiştir. Buna rağmen kadının yakın geçmişinden uzak geçmişine doğru ilerleyen, geçmişe dair gözleminde olaylar anlatılırken bazı kesitlerde gelecek zamana işaret eden ifadelerin kullanılması dikkat çekicidir:

“Sanki vücudundaki ağrılar bayram etmeye başlamış gibi, karanlıkta ötüşür kuşlar. Eve git! Orası burası çatırdasa, henüz dağınık da olsa yine uzanıp yat yatağına. Kendi yatağında sağlığına daha çabuk kavuşacaksın. Topu topu üç gün kendinle savaşıyor, yeşil gökyüzünü içe içe doyacaksın, topu topu üç gün yukarıdaki kadının getirdiği çorbayı geri çevirecek, ama dördüncü gün alıp içeceksin” (Aichinger, 2014, 35).

Bilindik zaman algısına göre burada asıl seyir, söz konusu anda hastanede yatmakta olan genç kadının, hastaneye yatmadan dört gün öncesine kadar kendisine komşusu tarafından getirilen çorbayı içebilmesi, ancak yatmadan evvelki son üç gün artık içemez hale gelmesi ve sonrasında muhtemelen durumunun ağırlaşip hastaneye yatırılması şeklinde olmalıdır. Ancak normal seyrinde işlerin kötüye gittiği ve genç kadının sağlığını kaybederek hastaneye kaldırılmasıyla ilerleyen olayların asıl seyri, hikayenin tamamında da gözlemediğimiz gibi, ters yöne çevrilerek ve olayların gerçek seyri geçmiş zamana doğru ilerliyor olmasına rağmen gelecek zamanı işaret eden ifadeler kullanılarak anlatılmıştır. Böylece hikayede dünyada olma imkanıyla birlikte gelecek zaman ihtimali de sona ermek üzere olan genç kadın için hem gelecek zamanın mümkün hale gelmesi hem de söz konusu geleceğin ona olayların iyiye doğru gittiği daha güzel şeyler getirmesi olanağı sağlanmıştır.

Daha hikayenin en başında yer alan genç kadının mezardan çıkarılma sahnesi, onu yeniden bu dünyadaki hayatına döndürme, ona bir gelecek sağlama arzusunun temsilidir ve kadının geçmişine geri dönüp bakabilmesi ve geçmişini değiştirebilmesi için gerekli zemini hazırlamayı amaçlamaktadır. Genç kadının ölümünün, aynı zamanda evladını kaybetmesi anlamına da gelen bir kürtaj olayının sonrasında, hastalanması neticesinde gelmesi, bu kürtaj olayını ve onu buna götüren sebepleri önemli kılar. Genç kadının hikaye boyunca tanık olduğumuz hayatının dönüm noktası olarak belirleyebileceğimiz olay, onu kürtaja mecbur bırakan erkek arkadaşıyla tanışması ve onunla birlikte olmasıdır. Hayatına dair yaptığı bu seçimin aynı zamanda en büyük pişmanlığı olması beklenir. Bu nedenle kadının geçmişini değiştirebilme arzusu özellikle bu durum etrafında şekillenir. Olayların yakın geçmişten uzak geçmişe doğru gidilerek anlatıldığı hikaye kronolojisinde, kadının erkek arkadaşıyla birlikte oluşundan daha sonra yer alan erkek arkadaşıyla tanışma sahnesi şöyle anlatılır:

“Bir gün gelecek, onu ilk kez göreceksin. O da seni ilk kez görecek. İlk kez, yani: Bir daha asla. Ama korkmayın! Birbirinize veda etmeniz gerekmiyor, bunu yaptınız çoktan. Bunu daha önce yapmış olmanız ne iyi!” (Aichinger, 2014, 39).

Alıntıladığımız kesitte, -ilk kez olmasına karşın- geçmişe doğru ilerleyen hikaye zamanına göre aynı zamanda son kez karşılaşan adam ve özellikle kadın, gerçekte henüz olayların başında oldukları için geleceğin onlara ne getireceğinden habersiz oldukları bir noktadadır. Ancak hikaye zamanı içerisinde daha önce işlenen ve alıntıda bahsi geçen vedalaşmaya da neden olan kürtaj olayıyla, genç kadın için geleceğe dair beklentiler de ortadan kalkacaktır. Genç adamla evlenme ve ondan çocuk sahibi olma hayali kuran kadın, adamın da zorlamasıyla onunla birlikte olur:

“Bu andan başlayarak genç adam o evden içeri girmeye zorlar seni. Ama o telaşla buradan uzaklaşır, sahilden bir başka yana saparsınız. Dönüp bakmazsınız arkanıza. Ve lanet olası ev arkanızda kalır. İrmaktan yukarı çıkarsınız (...). Ve karşıda, ağaçların dorukları başlarındaki taçları çıkarırlar sonunda. Beyaz padavra çatılar bu dorukların altında uyurlar. (...) ama birden ırmaktan fazlasıyla yukarıya çıktığınızı göreceksiniz. Bir korku çullanacak üzerinize. Karşı taraftaki padavra çatılar ortadan kaybolmuştur, karşıda bundan böyle yeşil düzlükler ve ıslak çayırılar uzanır. Ya sizin tarafta? Yola dikkat et! Ortalık kararmaya başlıyor- sabahleyin şafak

söker gibi, öylesine kuru, ruhsuz. Gelecek uçup gitmiştir. Gelecek ırmak kıyısında yeşil düzlüklere açılan bir yoldur. Geri dönün!" (39).

Genç kadının gerçekleştirmiş olduğu ve hayatına mal olan bu seçimiyle ilgili sahnenin hikayede sondan başa doğru verilen anlatımı asıl kronolojiye göre okunduğunda, söz konusu eve ırmak kenarındaki yoldan, yeşil düzlükleri ve ıslak çayırıları geçerek ulaştıkları düşünülür. Kadını söz konusu seçime ve beraberinde gelen sona götüren yol bu yoldur. Kesitte bahsi geçen "*yeşil düzlükler ve ıslak çayırıları*" böylece kadın için "gelecek"i ifade eden bir sembole dönüşür. *Özgürleştirici zaman dilimi* olarak yaşanabilecek ya da kaybolup gidecek bir gelecek arasında gidip gelen iki farklı seçime karşılık gelen iki yönlü bir yoldur burası. Genç kadının ve adamın yapacakları seçimden ve gelecekte halihazırda haberdar olan sen-anlatıcı "*Gelecek uçup gitmiştir*" sözüyle *geleceği* kaybedilmiş olarak öngörür. Her şeye rağmen bir umutla genç kadın ve adama "*Geri dönün!*" uyarısında bulunur. Burada bu kez yalnızca zaman geriye akıtılarak ya da gelecek zaman kipi kullanılarak değil, aynı zamanda açık bir uyarıyla geçmiş yaşantıyı ve hatalı seçimleri, dolayısıyla da geleceği değiştirebilmiş olma ve güzel bir geleceği yaşama arzusu kendini gösterir.

Daha da geçmişe gidildiğinde görülür ki genç adam ve kadının yalnızca gerçekleştirdikleri bu seçim değil, daha baştan birbirlerini tanımış olmaları da genç kadının geçmişinden silmek istediği bir tecrübedir. Kadının başlangıçta, birlikte bir geleceğin hayalini kurduğu ve bu beklentilerle hayatına dahil ettiği genç adam, sonrasında ise kadının bebek beklediği haberini aldığı anda, gidip bebeği aldırması için ona bir adres vermiş ve böylece onu kürtaja mecbur bırakarak kadın için kötü bir sonun bizzat hazırlayıcısı olmuştur. Adamla kadının yeni tanıştıkları ve henüz birbirlerinin isimlerini bilmedikleri geçmiş zaman hikayede şöyle anlatılır: "*Aradan bir üç gün daha geçince, ismini sorar sana, sen de onunkini sorarsın. Derken birbirinizin isimlerini bile bilemez olursunuz. Ve sorup öğrenmezsiniz de artık. Böylesi daha güzeldir*" (Aichinger, 2014, 39). Genç adam ve kadının birbirlerinin isimlerini bilmedikleri durum bildikleri duruma yeğlenmektedir. Bu ise, birbirlerini hiç tanımamış olmalarının yeğlenmesi anlamına gelmektedir. Yine bir başka kesitte, genç kadın bebeğini aldırdıktan sonra dönüş yolundadır ve bir an için genç adamın da yanında olmasını arzu eder. Ancak burada sen-anlatıcının yaptığı kıyaslama genç adamın, kadının hayatındaki varlığının ona ne denli zarar verdiğini açık şekilde ortaya koyar: "*Keşke genç adam yanı başında olsaydı şimdi, ama onun yanında değil, tabut içindeyken çok daha güzeldin*" (35). Genç adamla bir arada olmaktansa ölü bir beden olarak tabutun içinde bulunan halin daha iyi bir hal olarak görülmesi, geçmişe ait bu seçimden duyulan pişmanlığın büyüklüğünü ortaya koyar.

Genç kadının erkek arkadaşıyla tanışmadan öncesinin anlatıldığı, kadının gerçek yaşamı söz konusu olduğunda geçmiş, ancak hikaye zamanına göre geleceği anlatan kesitte kadın çocukluk zamanlarındadır ve erkek kardeşleriyle oynamaktadır. Hikaye boyunca genç kadının tüm yaşamı tersine çevrilerek onun için inşa edilmeye çalışılan ve kadının dünyaya geliş anına doğru uzanan gelecek, genç kadının hayali olan gelecekle aynı değildir ancak en azından ona daha güzel şeyler getirecektir:

"Artık yine küçük kardeşlerinle oyunlar oynayabilir, yine onlarla ırmak boyunda kızılağaçlar arasındaki yolda yürüyüp gidebilirsin ve her zamanki gibi karşıda, ağaçların dorukları arasında evlerin padavradan beyaz çatıları görülür. Gelecek ne getirir sana? Oğullar değil, oğlan kardeşler getirmiştir, havada sağa sola sallayacağın saç örgüleri, havada oradan oraya savrulacak toplar. Kızma bu geleceğe, elinde olan en iyi şey budur. Okul başlayabilir artık" (40).

1.2. Ana Figürün Bebeğinin Ölümüyle Yüzleşmesi

Kadının gerçek yaşamında genç adamla ve bebeğiyle kurmayı hayal ettiği gelecek, bir hayal kırıklığına ve hatta "son"a dönüşmüştür. Asıl geleceği umduğu gibi gerçekleşmeyen genç kadının "son"un gelişimiyle yaşadığı pişmanlık ve bu sondan uzaklaşmak için tüm hikaye boyunca yakın geçmişinden uzak geçmişine doğru giderek kendisi için daha güzel bir gelecek kurma çabası yukarıdaki alıntıda yer alan "*Gelecek ne getirir sana? Oğullar değil, oğlan kardeşler getirmiştir, (...) kızma bu geleceğe, elinde olan en iyi şey budur*" ifadelerinde görünür hale gelir. Yaşadıklarını hiç yaşamamış olmasının yolu, hikayede kurgulanan bu ikinci geleceğe dönmektir. Ancak görülür ki, tüm çabaya rağmen bu gelecek de genç kadını tam anlamıyla tatmin etmemiştir.

Söz konusu geleceğin genç kadını tatmin etmeme nedeni alıntıda da yer aldığı gibi bu geleceğin ona "*oğullar*" yani sahip olmayı hayal ettiği evlatlar getirmemesidir. Buradan anne olmayı arzuladığını anladığımız genç kadının normal şartlarda bir anneden beklenecek tutumu sergileyerek kendisinin de pay sahibi olduğu bebeğinin kaybindan etkilendiği ve bebeğinin ölümü karşısında üzüldüğü görülür. Hikayede

genç kadının söz konusu dönemde kaç yaşında ve hangi şartlar içinde bulunduğu ve adamın bebeği aldırma isteğine neden boyun eğdiğine ilişkin yeterli bilgi yoktur. Ancak kürtajın anlatıldığı kesitte yer alan, genç kadının bu duruma direndiğine dair ipuçları (Aichinger, 2014, 36) ve kadının kürtaja gittiği sahnede yer alan “*kendi gözyaşlarından ver ona biraz*” (37) ifadesi, genç kadının çok üzülse ve hiç istemese de bir şekilde buna mecbur kaldığını düşündürür. Kürtaja giderken önce genç adamla vedalaşan (37) genç kadın daha sonra ise bebeğiyle vedalaşmak zorunda kalır. Adam tarafından terk edilen ve yalnız bırakılan kadın bu kaybın üstesinden de tek başına gelmek durumundadır.

1.3. Ana Figürün Annesinin Ölümüyle Yüzleşmesi

Hikayedeki diğer bir ölüm olayı bir çocuk olarak genç kadının annesinin ölümünü yaşamasıdır. Genç kadının daha çocuk yaşta annesini kaybetmesiyle ilgili olarak sen-anlatıcının kadına söylediği “*annenin öldüğü iyi olmuştur*” (41) ifadesi tek başına belirsizdir ve farklı yorumlara açıktır. Ancak hemen arkasından gelen “*çünkü küçük kardeşlerinle tek başına daha fazla yapamazdın. Ama annen var artık*” (41) ifadelerinden ana figürün annesinin ölümüyle kardeşlerine bakmak durumunda kaldığını anlarız. Kadının çocukluk çağında bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek annesinin ölümü, hikaye kronolojisine göre sonrasında annesinin hayatta olduğu ve genç kadının çocuk yaşta sorumluluk almak zorunda olmadığı zamanları getireceği için “*annenin öldüğü iyi olmuştur*” (41) cümlesinde, bu ölüme çelişkili bir şekilde olumlu bir anlam yüklenir. Bu noktada, ana figürün annesinin ölümüyle ilgili tepkisine ve duygularına yer verilmez. Tüm bunlardan ana figürün annesinin ölümü karşısında, çocuk yaşta hem kendi yalnız kalışının sorumluluğunu hem de kardeşlerinin sorumluluğunu almak zorunda kalarak, üzüntüsünü de çocukluğunu da tam olarak yaşayamama şeklinde etkilendiği sonucu çıkarılabilir.

1.4. Hikayedeki Genç Adamın Sevgilisinin ve Bebeğinin Ölümüyle Yüzleşmesi

Genç kadının ölümüne şahitlik eden bir yakını olarak ölümü kendi bakış açısından tecrübe eden genç adamın bu ölüm karşısındaki tutumu da hikayede önemli bir yere sahiptir. Onun tutumu yakınına kaybettikten sonra geride kalan kişinin bu durumdan etkilenişinin olumsuz bir temsilidir. Genç adamın, kadının hayatına olumsuz dokunuşu ve kadın için ideal kişi olmadığı, daha önce de değindiğimiz gibi hikayede anlatıcı tarafından verilen ipuçlarında kendini gösterir. Erkek arkadaşının genç kadının ölümüne yaklaşımını yansıtan davranışları da anlatıcı tarafından örtük ve yer yer açık ifadeler kullanılarak olumsuz bir anlatım tutumuyla ortaya konulmaktadır. Cenaze töreni esnasında mezarın başında bekleyen genç adamın döküğü gözyaşları kendisine “yağmur tarafından verilmiş” olarak anlatılır: “*Alnını bir an yukarı kaldırınca, yağmur birkaç damla gözyaşını gözlerinden yanaklarına akıtacaktır.*” (Aichinger, 2014, 32). Mezarlığa gitmeden önceki günü anlatan başka bir kesitte adamın, kadının ölümü karşısındaki tutumunun anlatımı şöyledir: “*Ertesi gün genç adam yeniden gelir. Ve kendisine gözyaşı buyur eden bir yağmur yoktur artık, o da gözlerini boşluğa diker, parmaklarının arasında çevirip durur kasketini. Ancak tabutunu yine kaldırıp tahta bir sedyenin üzerine koyarlarken ellerini yüzüne kapayıp ağlamaya başlar*” (34). Genç kadının henüz öldüğü anı anlatan kesitte ise genç adamın tutumu şu sözlerle tasvir edilir: “*Seni yatağına yatırdılar çoktan, çeneni bir tülbentle bağladılar ve tülbent seni bir yabancılaştırdı ki! Birden çığlık çığlığa kalır genç adam, üzerine atılır*” (34). Genç kadın öldükten sonraki ilk anlarda genç adam çığlık çığlığa ağlamıştır. Sonrasında yine ağlarken ve kayıtsızlık ifadesi olarak da yorumlanabilecek, elinde kasketini döndürürken görülür. Genç kadını defnetmek üzere mezarlığa gelindiğinde ise genç adamın artık ağlamadığı, gözlerinden yanaklarına gözyaşları yerine yalnızca yağmurdan düşen damlaların aktığı anlatılır. Kadının kaybının ilk anlarında adamın gözyaşlarına yansıyan üzüntüsü çok geçmeden sönümlenmiş, mezarın başındaki genç adam kısa sürede bu durumu dışarıdan gözlerle seyreden bir yabancıya dönüşmüştür. Başkasının ölümünde bizim dışımızdaki biri bir daha dönmek üzere dünyadan ayrılır ve bu ayrılış geride kalan için *bir duygulanma* sebebidir (Lévinas, 2014, 12). Yakınlığımız olsun olmasın birinin ölümünden etkileniriz ancak tanıdıklarımızın, sevdiğimizlerin, hayatımıza girenlerin ölümü bizi özel olarak etkiler. Lévinas’ın değerlendirmesine göre, kendini bize ifade eden, ilişki içinde bulunduğumuz bir başkasının ölümü bizim için herhangi bir bedenin biyolojik olarak yok oluşundan ayrı bir durumdur:

“Herhangi biri çıplaklığıyla -yüzüyle- kendini ifade ediyorsa bana çağrı yapma, benim sorumluluğum altına girme konumundadır; işte o andan başlayarak artık hep ona yanıt vermek durumundayımdır. (...) kendini göstermek, ifade etmek ve bir araya gelip bağlantı kurmak, sonunda bana emanet edilmek olarak karşımıza çıkar. (...) Başkasının ölümü benliğimin sorumlu kimliğinde beni yaralar - bu birbirinden değişik kimlik edinme davranışlarının basit

bir tutarlılığından ibaret de değildir; dile getirilemeyecek sorumluluktan oluşmuştur. Benim başkasının ölümüyle ilişkim, başkasının ölümünden etkilenmem işte budur. Artık bana yanıt veremeyen birine bu ilişki içerisinde duyduğum şimdiden bir suçluluğa dönüşmüş saygıdır; ölümden artakalan birinin suçluluğudur bu." (Lévinas, 2014, 17).

Bir bakıma, söz konusu ölümün müsebbibi de olan genç adamın ise aralarında gönül bağı bulunan iki sevgiliden birinin ölümü söz konusu olduğunda, geride kalandan beklenen *sorumlu* tavrı yeterince sergilemediği görülür. Genç adamın hikayede ölümle bir başka yüzleşmesi henüz dünyaya gelmemiş olan bebeğinin ölümüdür. Genç kadınla vedalaşan adam onu, kürtajı gerçekleştirecek olan yaşlı kadının evine gönderirken, kendisi yalnızca arkasından bakmakla yetinir. Genç adam bebeğin gidişini de kayıtsız gözlerle ve genç kadının tabutunun başında yaptığı gibi elinde kasketini sallayarak seyretmektedir: "*Kasketi elinde döndürüşünden tanırsın onu. En son tabutunun başında elinde kasketini döndürüp duran genç adamdır bu (...)* Gözlerinde yine yaşlar yoktur, kendi gözyaşlarından ver ona biraz" (Aichinger, 2014, 37). Tüm bunlar genç adamın, genç kadının ve bebeğinin ölümü karşısındaki tutumu ve bu ölümü ne şekilde tecrübe ettiği hakkında okura daha net bir fikir verir.

1.5. Genç Kadının Ölümü Kabulenişi ve Felsefi Arka Plan

Hikayenin sonlarında yer alan kesitlerde genç kadının okula başladığı dönemden ve küçük bir çocukken annesini kaybetmiş olduğundan kısaca bahsedilir. Hikayenin son bölümünde ise genç kadının hem doğum anı hem de ölüm anı bir arada yer alır. Burada yalnızca özelden genç kadının doğumu ve ölümü anlatılmamış, aynı zamanda onun doğumu ve ölümü üzerinden daha genel bir bakış açısıyla ölümün anlamı değerlendirilmiş ve insanın "doğum, yaşam ve ölüm"den oluşan dünya üzerindeki geçici varlığı felsefi bir arka planla ele alınmıştır:

"Hünerlerin en zoru konuşmasını unutmak, yürümesini unutmak, bir çaresizlik içinde kekeleyerek konuşmaya çabalamak ve yerlerde emeklemek, sonunda da kundaklara sarılmaktır. Hünerlerin en zoru sevilip okşanmalara katlanmak ve yalnızca gözlerle bakarak karşılık vermektir bunlara. Sabret! Çok geçmeden her şey yine yoluna girecektir. Yeterince güçsüz durumda olduğun günü bilir Tanrı.

Ve bu da doğduğun gündür. Dünyaya gelir, gözlerini açar, ama güçlü ışığa dayanamaz, yeniden kaparsın. Işık tüm bedenini ısıtır, güneşte kıvılcıdanıp durursun, sen de varsın artık, sen de yaşıyorsun. Baban eğilir üzerine.

"Bitti artık," der başındakiler. "Öldü!"

Sesini çıkarma! Bırak konuşsun onlar!" (41).

Bebeklik çağı, insanın ihtiyaçlarının karşılanması için ebeveynine ya da etrafındaki diğer insanlara muhtaç olduğu bir dönemdir. Yukarıdaki alıntının ilk paragrafında da genç kadının her bebeğin durumundan farklı olmayan bebeklik çağındaki hali tasvir edilir. Ancak arka planda -insanın kendi bebekliğini hatırlayamayacağı da düşünülürse- bu, aynı zamanda genç kadının ölüm döşeğinde, çok hasta bir halde, tıpkı bebeklik çağında olduğu gibi çaresizce başkalarının bakımına muhtaç olduğu vaziyetinin de tasviridir. Bir hastalıkla, yaşlılıkla ya da benzer durumlarla karşı karşıya kaldığında insan yürüyemez ve konuşamaz hale gelir ve sonunda iyice düşkünleşerek ölümle yüzleşir. Bazen bu durum kişiye öyle dayanılmaz gelebilir ki ölümle de sonuçlanacak olsa bu düşkün halin kısa sürmesi umulabilir. Bazı hallerde ölümün dahi kurtuluş yolu olarak görülebileceğini Schopenhauer şu sözlerle ifade eder: "*Hayatları veya çabaları için üstesinden gelinmez engellerle karşılaşan, şifasız hastalıktan veya tesellisiz kederden mustarip herkes tabiatın rahmine geri dönüşü çoğu zaman kendilerine tabii bir çıkış yolu olarak açılan son çare görürler.*" (Schopenhauer, 2016, 60- 61). Bebeğini kaybetmenin üzüntüsüyle ve ağrılardan yorgun düşmüş genç kadın da böyle bir hal içerisinde ve bu halin sonlanacağı ana kadar kendisine sabır telkin eder. "*Yeterince güçsüz durumda olduğun günü bilir Tanrı*" ifadesi ise tüm çabaları boşa çıkan genç kadının ne şekilde olursa olsun acılarının dineceği günü düşünerek artık ölümü dahi beklediği ve kabullendiğini gösterir. Hikayeki genç kadın ölme halindedir ve bu esnada geçmişine geri döner. Bu dönüşü geride bırakmak üzere olduğu yaşamıyla ilgili kötü tecrübelerini yeniden yaşamak ya da özlemle anmaktan ziyade değiştirip düzeltmeye yöneliktir. Fakat kadının içinde bulunduğu bu durum geçmişine dair bir aydınlanma yaşayıp sonrasında içinden sıyrıldığı kısa süreli bir ölüme yaklaşma deneyimi olarak kalmaz ve gerçekten ölümle sonuçlanır. Bu da kadının en sonunda kabullenisiyle de ortaya konulan ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğuna yapılan vurgudur.

Alıntının ikinci kısmında yer alan ifadelerle hikaye sonlandırılır. Burada önce genç kadının doğduğu ve hemen ardından yer alan ifade ise öldüğü dile getirilir. Bu şekilde, öncelikle genç kadının “göz aç(ıp), yeniden kapa(ma)” (Aichinger, 2014, 41) süresine sığdırılan, beklentileri gerçekleşmediği için tam anlamıyla yaşanmamış sayılabilecek kısa süren hayatına vurgu yapılmak istenir. Arka plana bakıldığında, varlığın gelip geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı aynı zamanda tüm var olanlar için de geçerli olmaktadır. “Olmak zorunda olmak ölmek zorunda olmak” (Lévinas, 2014, 50) ise doğum ve ölüm birbirinden ayrılmazdır. Schopenhauer’e göre, doğada dairesel hareket esasına dayanan ve birbiri ardına sürekli tekrar eden bir düzen vardır. Doğum ve ölümler de doğanın devamlılığını sağlayan bu ilkenin bir parçasıdır (2016, 74). Evrenin zamansal varlığıyla kıyaslandığında, dünya üzerinde kendisine ayrılan zaman dilimi içerisinde dünyada var olup, sonra ölümlerle dünyadan ayrılan her bir insanın dünyadaki varlık zamanı, göz açıp kapama süresi kadar kısadır. Dolayısıyla tek tek insanın doğumu ile ölümü arasında özünde uzun zamansal mesafeler yoktur.

Sonuç

Bu makalede ele aldığımız kısa öykü türünde yazılmış eserde, genç bir kadının hayatı ve ölümü üzerinden ölüm gerçeğinin çeşitli açılardan ve yer yer felsefi bir arka planla sorgulandığını değerlendirdik. Hikayede, genç kadının erkek arkadaşıyla yaşadığı tecrübesi hayal kırıklığıyla sonlanır ve genç kadın kürtaj yaptırarak bebeğinin hayatına son vermek zorunda kalır. Bu kez ise kendi ölümüyle karşı karşıya olduğu için, geleceğini dolayısıyla da hayatını şekillendirmiş olan geçmiş seçimleriyle ilgili pişmanlık içerisinde. Bizler hayatımıza ve geleceğimize dair kararlar alırken, kaçınılmaz bir son olarak hep bir kenarda bekleyen ölüm, yani yaşamımızın bir gün sonlanacağı gerçeği çoğunlukla etkili olmaz. Ölümün farkına ancak bize yakın görüldüğü hastalık, kaza ya da çevremizden birinin kaybı gibi anlarda varırız. Bu türden anların belirleyiciliği ise genellikle belli bir süreyle sınırlı kalır ve sonrasında yeniden gündelik koşuşturma içerisine dönerek hayatımızın geçici olduğu gerçeğini bir kenara bırakırız. Ölüm üzerine en yoğun düşünülebilecek anlar ise ancak ölümlerle gerçek bir yüzleşme söz konusu olduğunda yaşanır. Edebi eserler ise bu türden anlardaki duygu durumunun gerçekle uyumlu bir şekilde yansıtılabileceği bir zemin sağlar. Ele aldığımız öyküde edebiyatın kurgusalılığı aracılığıyla, ölümlerle yüz yüze olan ana figürün ruh halini gözlemleme imkanı buluruz. Ana figürün kadın oluşu ve erkek arkadaşıyla ilgili seçimlerinin onu sürüklediği nokta, özellikle kadın olmaktan kaynaklanan sorunları da ortaya koymaktadır. Ancak ölüm olgusunun hikayedeki merkezi konumu öncelikle bir insan olarak ana figürün ölümün eşiğindeki tecrübesini ön plana çıkarır. Kadının ölüm gerçeğiyle imtihanı, tek tek insan için henüz yüz yüze gelmeden üzerine çok da düşünmediği ölümün anlamının, bizzat yüzleşme anı geldiğinde nasıl olabileceğinin edebiyattaki bir temsildir. Başlangıçta gelecek zamana dair umut dolu hayaller kuran ana figür sonunda kendi hastalığı ve sonla yüz yüze geldiğinde, bir kurtuluş yolu olarak kendisine hatalı seçimleriyle örülmüş geçmişinde geriye doğru giderek bir gelecek yaratma çabasına girmiştir.

Genç kadının kendi ölümü karşısındaki tutumu hikayede bu şekilde yer alırken, ölümü bizzat tecrübe etmeyen, yalnızca dışarıdan gözlemleyen bir insan konumunda hikayede yer alan, kadının erkek arkadaşının ise bu ölüm karşısında kayıtsız kaldığı görülür. Kendimiz dışındaki birinin ölümünü üzüntüyle hissetmek ancak o kişiye gerçek anlamda değer vermekle mümkündür. Genç kadına karşı kayıtsız tutumuna hikayeden örneklerle yer verdiğimiz ve kadına değer vermediğini gördüğümüz genç adam kadının ölümü karşısında da -ölümden korkmadığından ya da ölümü kabullendiğinden ziyade- yine bu sebeple kayıtsız bir tutum sergilemiştir. Anne olarak genç kadının bebeğinin kaybı karşısında acı çektiği ve bu ölümü derinden hissettiği görülürken, bebeğin babası olmasına rağmen genç adam için bu ölümün bir anlam ifade etmediği ve adamın duyarsız kaldığı görülmüştür. Genç kadının annesinin ölümü ise ona çocuk yaşta hayatında yeni sorumluluklar getirecek bir durum olarak yer almıştır.

Ana figürün, ölümünün eşiğinde yaşadığı bir aydınlanma anıyla başlayan öyküde, edebiyatın kurgusal imkanları aracı kılınarak ölüm döşegindeki ana figür için ikinci bir gelecek yaratılmaya ve böylece ölüm gerçeği aşmaya çalışılır. Ancak hikayenin sonunda ölümün gerçekliği kabullenilir ve ana figür hayata gözlerini kapar. Ayrıca annenin ölümü, evladın ölümü, sevgilinin ölümü, kaçınılmaz son olarak ölüm gibi çeşitli açılardan ve yer yer felsefi bir arka planla ölüm gerçeği sorgulanır. Genç kadının öldüğü ifadesinin arkasından gelen ve hikayenin kapanış cümlesi olan “Sesini çıkar! Bırak konuşsun onlar!” (Aichinger, 2014, 41) cümlesi ise ölümden sonrası için de umudun devam ettirildiğine ve ölümün sonrasında uzanan ebedi yaşama vurgu niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Aichinger, Ilse. (2014). *Ayna Öyküsü*. (Kâmuran Şipal, çev.). *Çağdaş Alman Öykü Antolojisi*, Almanya-Avusturya-İsviçre. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aytaç, Gürsel (1994). *Çağdaş Alman Edebiyatı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Brauneck, Manfred; Beck, Wolfgang (Hgg.) (1995). *Autorenlexikon deutschsprachiger Literatur des 20. Jahrhunderts*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Daemmrich, Horst S.; Daemmrich, Ingrid G. (1995). *Themen und Motive in der Literatur*. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- Hentsch, Thierry (2010). *Hakikat ya da Ölüm*. *Batı Anlatı Geleneğinde Ölümsüzlük Arayışı* (Bilal Baş, çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Lévinas, Emmanuel (2014). *Ölüm ve Zaman*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Meid, Volker (2006). *Metzler Chronik Literatur. Werke deutschsprachiger Autoren*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Schopenhauer, Arthur. (2016). *Ölümün Anlamı*. İstanbul: Say Yayınları.
- Stein, Peter; Stein, Hartmut (2008). *Chronik der deutschen Literatur. Daten, Texte, Kontexte*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.